

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

10 (3) 2023

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received : 11.03.2023

Kabul tarihi | Accepted: 20.05.2023

Yayın tarihi | Published : 25.06.2023

Berkay Çoban

<https://orcid.org/0000-0003-1687-8099>

PhD Student, Pamukkale University, Institute of Social Sciences, Department of History, Türkiye, bberkaycoban@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Çoban, B. (2023). Patrokles ve Hazar Denizi'nin Keşfi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (3), 803-832.

Patrokles ve Hazar Denizi'nin Keşfi

Öz

Dünyanın en büyük iç su kütlesi olan Hazar Denizi antik dönemde Hellenlerin yayıldıkları alanlara oldukça uzak bir coğrafyanın muğlak sınırlarını oluşturmuştur. Erken dönemlerde Karadeniz'in çevresindeki kolonileşmeler ve Persler ile sağlanan yakın ilişkiler sayesinde bu denizden haberdar olan Hellenler, Büyük İskender'in doğu seferi ile birlikte önceleri etki sahalarına uzak konumda bulunan Hazar ile temas etmişlerdir. Deniz ve çevre sahalarının keşfi için ilk adımlar Büyük İskender tarafından atılmış, ancak onun beklenmedik ölümüyle birlikte bu proje haleflerinden Seleukos kralı I. Seleukos Nikator'un girişimine kadar ertelenmiştir. Seleukos Nikator İskender'in ardından Hazar ile ilgilenen ikinci önemli isim olmuş ve M.Ö. III. yüzyılın ilk çeyreğinde generallerinden Patrokles'i Hazar'ın keşfiyle görevlendirmiştir. Kralın direktifleri doğrultusunda denize yelken açan Patrokles, keşif seferinin ardından gözlemlerini aktardığı bir rapor hazırlamıştır. Patrokles'in denizle alakalı verdiği bilgiler Hellenistik ve Roma dönemleri de dâhil olmak üzere uzun yıllar boyunca tarihçilerin ve coğrafyacıların Hazar ve çevresi hakkındaki fikirlerini derinden etkilemiştir. Bu çalışmada Patrokles'in Hazar Denizi'ne düzenlediği keşif seferi ve bu seferin etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hazar Denizi, Hazar Keşfi, Hyrkania, Patrokles, Seleukos

Patrocles and the Exploration of the Caspian Sea

Abstract

The Caspian Sea, the world's largest inland body of water, formed ambiguous borders of a geography quite far from the areas where the Hellenes spread in ancient times. The Hellenes, who were aware of this sea thanks to the colonizations around the Black Sea and the close relations with the Persians in the early periods, came into contact with the Caspian, which was previously far from their influence areas, together with the eastern expedition of Alexander the Great. The first steps for the exploration of the sea and the surrounding areas were taken by Alexander the Great, but with his unexpected death, the project was delayed until the initiative by the king Seleucus I Nicator, one of his successors. Seleucus Nicator was the second important person to be interested in the Caspian Sea, and in the first quarter of the 3rd century BC, he commissioned Patrocles, one of his generals, to explore the Caspian Sea. Patrocles, who sailed to the sea in line with the king's instructions, prepared a report in which he recorded his observations after the expedition. The information given by Patrocles about the sea had deeply affected the ideas of historians and geographers about the Caspian and its surrounding regions for many years, including the Hellenistic and Roman periods. In this study, the exploration of Patrocles to the Caspian Sea and the effects of this exploration were evaluated.

Keywords: Caspian Sea, Caspian Exploration, Hyrcania, Patrocles, Seleucus

Giriş

Hazar Denizi'nin antik kaynaklardaki tarihsel serüveni son derece karmaşık ifadeler ve çelişkilerle doludur. Denizin yazılı kaynaklarda ilk defa hangi tarihlerde karşımıza çıktığı belirsizliğini korumaktadır. Uzun bir süre boyunca gelişmiş uygarlık merkezlerinin sınırlarında kalmış olan Hazar Deniz'i ile alakalı ilk veriler kimilerince V. Şamşi-Adad (M.Ö. 823-811) ve halefi III. Adad-Nirari'nin (M.Ö.810-783) iktidar dönemlerine tarihlenen Asur yazılı vesikalarında ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Asur'un doğusunda yer aldığı anlaşılan ve “*tâmtu ša šulum šamši* (Gün Batımı Denizi)”¹ veya “*tâmtu rabītu ša napāh šamši* (Gün Doğumunun Büyük Denizi)” şeklinde ifade edilen denizlerin Hazar'ı belirttikleri öne sürülmüştür

¹Asur kralı V. Şamşi-Adad'ın yıllığında geçen Asur'un doğusundaki “Gün Batımı Denizi” ifadesi mevcut adlandırılması nedeniyle kafa karıştırıcıdır. Bu ifade Asur vesikalarında genellikle Akdeniz'i belirtmek için kullanılmıştır. Asur'un doğusunda yer alan Hazar veya başka bir denize neden böyle bir adın verildiğini açıklamak zordur. Adı geçen denizin Hazar ile özdeş olduğunu belirten araştırmacılardan Reade, doğuda yer aldığı belirtilen bu denizin tuhaf adlandırılmasını Asurluların o dönemdeki coğrafi anlayışlarına dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Ona göre Hazar Denizi, o zamanlar Asur'un batısındaki Akdeniz'in bir devamı olarak görülmüş ve bu sebeple “Gün Batımı Denizi” olarak ifade edilmiş olmalıdır (Bkz Reade, 1995, s. 38).

(Diakonoff, 1985, s. 66; Reade, 1995, s. 38, 39; Yamada, 2005, s. 38). Asur vesikalarının yanı sıra erken kayıtlardan Avesta'da geçen ve efsaneye göre Arîlerin ülkesi Airyanem Vaejah'ın coğrafyasında yer alan “Vourukaşa Denizi” de yine Hazar ile özdeşleştirilen bir başka deniz olmuştur (Planhol, 1990, s. 48-50; Klyashtorny- Sultanov, 2019, s. 26, 27). Ancak hem Asur vesikalarında hem de Avesta anlatılarında geçen yukarıdaki denizlerin Hazar ile özdeşlikleri henüz kanıtlanamamış birtakım varsayımlar olarak kalmıştır.

Antik kaynaklarda Hazar Denizi ile ilgili muhtelif ve doğruluğu kesin olarak saptanabilen bilgilerin tamamı Hellen ve Latin kökenli yazarlara aittir. M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyinde gelişen kolonileşme faaliyetleriyle birlikte Hellenler (Karadeniz'deki kolonileşme faaliyetleri için bkz. Tsetskhladze, 1998, s. 9-68). bölgedeki aktif olan tüccarlar, yerliler veya denizin güney sahasına hâkim olan Persler aracılığıyla bu denizden haberdar olmaya başlamışlardır. Antik dönemde Hellenler bu denize, denizin güneybatı sahasında varlık göstermiş olan Kaspi² kavmine atfen “Kaspia (Κασπία)” veya denizin güney ve güneydoğusunda uzanan bölgenin eski adı olan Hyrkania'ya³ atfen de “Hyrkania (Ἰρκανία) Denizi” demişlerdir. Antik batı literatüründe kendisiyle ilgili kayda değer ilk bilgilere M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren rastlanılan Hazar, Büyük İskender'in doğu seferinden önce Hellenlerin yayıldığı alanların dışında kalmış ve buna bağlı olarak yazılı kaynaklarda çok az yer etmiştir. Öyle ki Hellenistik Döneme kadar sadece Miletoslu Hekataios, Herodotos ve Aristoteles gibi belli başlı yazarlar bu denizden etraflıca bahsetmişlerdir. M.Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısında Pers İmparatorluğu'na son veren Büyük İskender'in askeri seferleri, önceleri Hazar hakkında çok fazla bilgiye sahip olmayan Hellenlerin bu denizle temas etmelerine fırsat vermiş ve onun yaşamının ardından kaleme alınan eserlerde deniz ile ilgili veriler artış göstermiştir. İskender'in sağlığında denize yapılacak bir keşif seferi için harekete geçilmiş, bununla birlikte Hazar'ın keşfi, kendisinin ölümünden yaklaşık kırk yıl sonra haleflerinden I. Seleukos'un generali

² Kaspiler Hazar Denizi'nin güney ve güneybatı sahasında yaşamışlardır. Varlıklarına Herodotos ve Strabon gibi önemli yazarların eserlerinde rastlanılmasına rağmen, günümüze ulaşan verilerin yetersizliğinden dolayı kendileri hakkında çok az şey bilinmektedir. Herodotos'a göre Kaspiler, Pausikaililer, Pantimathililer ve Daritaililer ile birlikte Pers hükümdarı I. Dareios'un on birinci satraplığına dâhildiler (Bkz. Hdt. III. 92). Bu bölge daha sonra Media Atropatena ve Albania'ya bağlanmıştır. Strabon ise (Eratosthenes'ten alıntı yapar) Kaspileri Hazar'ın güney kıyıları boyunca yayılmış olan Amardi, Anariaki, Kadusi, Albani ve Viti kavimleriyle beraber zikretmiştir (Bkz. Strab. XI.8.8). Bunun yanı sıra Kaspilerin topraklarının Albania ülkesinin bir parçası olan “Kaspiane” olduğunu da belirtmiştir (Bkz. Strab. XI.4.5). Kaspi kavmi hakkında geniş bilgi için ayrıca (bkz. Schmitt, 1990, s. 62), Available online at: <https://iranicaonline.org/articles/caspians-gk>.

³ Behistun Kitabesinde “Varkāna (Kurt Ülkesi veya Kurtlar Ülkesi)” olarak geçen ve antik dönemde Hazar Denizi'nin güney ve güneydoğu sahasına denk gelen bölge. Yazılı kaynaklarda sık sık verimli arazisi yapısına atıf yapılan Hyrkania, kabaca modern İran'ın ağırlıkla Gülistan olmak üzere Mazenderan ve Gilan eyaletlerinin de içinde yer aldığı Hazar Denizi ile Elburz Dağları arasında kalan bölgeyi kapsamaktaydı. Hyrkania Bölgesi için (bkz. Bivar, 2002, s.151-153), Available online at: <https://iranicaonline.org/articles/gorgan-v>; İran'ın tarihi coğrafyası hakkında daha fazla bilgi için ayrıca (bkz. Barthold, 1984).

Patrokles tarafından gerçekleştirilebilmiştir. Patrokles'in Hazar seferi sonuçları itibariyle Hellenistik ve Roma dönemlerinde yaşayan eski coğrafyacıların Hazar Denizi'nin coğrafyası ile ilgili algılarını derinden etkilemiştir.

1-Miletoslu Hekataios'tan Büyük İskender'e Hazar Denizi

Patrokles'in seferine geçmeden önce bu seferin önemini kavramak için Hellenistik Dönem öncesi yaşamış olan yazarların Hazar Denizi hakkında verdikleri bilgileri incelemek gerekmektedir. Eski coğrafyacılar arasında Hazar Denizi'nin coğrafi özellikleri üzerine bir fikir birliği bulunmamaktaydı. Esasen Hazar'ın da içinde yer aldığı geniş Asya coğrafyası erken dönemlerde Hellen nüfuz alanlarından oldukça uzaktaydı. Dolayısıyla Hellenler bu coğrafyayı tam olarak kavrayabilecek yeterli bilgi birikiminden de yoksundular. Mitolojik unsurlarla harmanlanmış bir geleneğin de etkisiyle Hellenlerin genel inanışına göre bilinen ve yaşanılabilir dünya (οἰκουμένη) büyük bir okyanus ile çevriliydi.⁴ Üstelik hali hazırda bildikleri denizlerin hepsi de doğrudan veya dolaylı olarak okyanuslar ile bağlantılı haldeydi. Bu durum neredeyse tüm büyük denizlerin bir yerden mutlaka okyanus bağlantılı olması gerektiğine dair çoğu coğrafyacının da desteklediği baskın bir anlayış oluşturmuş ve Hazar Denizi de genellikle bu anlayışa bağlı olarak yorumlanmıştır.⁵ Örneğin M.Ö. VII. ve VI. yüzyıllarda yaşamış olan ve ilk dünya haritalarından birini yaptığı söylenen doğa filozofu Anaksimandros'ta bu anlayışın izleri açıkça görülmektedir. Onun haritasında dünyanın merkezinde başta Akdeniz olmak üzere Hellenlerin yayıldıkları ya da tanıdıkları coğrafyalar bulunmaktaydı ve bilinen alanların etrafı Okyanus ile çevrelenmişti (Anaksimandros'un haritası hakkında daha fazla bilgi için bkz. Irby, 2012, s. 89, 90). Sonraları büyük oranda Anaksimandros'un haritasından esinlendiği anlaşılan Miletoslu Hekataios, mevcut bilgilere yenilerini ekleyerek daha gelişmiş bir harita yapmış ve Hyrkania olarak adlandırdığı Hazar Denizi'ni Okyanus'un bir körfezi olarak belirtmiştir. Ona göre bu denizin çevresinde ormanlarla kaplı yüksek dağlar yer almaktaydı.⁶ (Bunbury, 1879, s. 141,142; Raczka, 2000, s. 191).

⁴ Herodotos bu geleneği eleştirenlerden biri olarak ön plana çıkar. Özellikle erken dönem haritacıları tarafından savunulan Okyanus'un yaşanabilir dünyanın tüm sınırlarını oluşturduğu fikrine şüpheli yaklaşmış ve herhangi bir Hellenin yaşadığı dönem itibariyle Avrupa ve Asya'nın kuzey ve doğusundaki uç sınırlara kadar yolculuk etmediğini ve dolayısıyla buraların Okyanus ile sona erip ermediğinin henüz kanıtlanmadığını belirtmiştir (Bkz. Hdt. I. 203, IV.36, IV.40, IV.42, IV.45).

⁵ Hellenlerin anlayışına karşın Hazar Denizi'nin gerçekte hiçbir okyanusla bağlantısı yoktu. Bu deniz tarih öncesi devirlerde Paratetis'in bir parçasıydı ve izole hale gelişi çok uzun zaman önce olmuştu. Hazar günümüzde olduğu gibi antik dönemde de kapalı bir su kütesiydi. Hazar Denizi'nin genel özellikleri için (bkz. Aladin - Plotnikov, 2004, s. 1-29).

⁶ Öyle görünüyor ki Hekataios'un deniz ile ilgili bilgileri çoğunlukla Perslerin aktarımlarına dayanmaktaydı. Nitekim Hazar'ı Hyrkania olarak belirtmesi ve ifade ettiği ormanlarla kaplı yüksek dağların Hyrkania civarında yer alan ve Hazar'ın güney sahasını çevreleyen Elburz Dağları'nın kuzey eteklerinin coğrafi özellikleriyle

Tarihin babası olarak bilinen Herodotos, Miletoslu Hekataios'ta görülen körfez modelinin aksine Hazar ile alakalı gerçeğe oldukça yakın tespitlerde bulunmuştur. Herodotos Hazar'ın hiçbir denizle birleşmediğini ve tamamen ayrı bir deniz olduğunu ifade etmiş ve buna ek olarak denizin uzunluğu ile genişliği hakkında da birtakım bilgiler vermiştir:

“Kaspia, tek başına bir denizdir, başka bir denize karışmaz. “Başka bir deniz” diyorum, zira üzerinde Hellen gemilerinin işlediği deniz ve Herakles Sütunlarının ötesindeki Atlas Denizi dedikleri deniz ve Erythreia Denizi, bunların hepsi bir tek denizdir. Kaspia ayrı bir denizdir; ötekilere bağlı değildir, uzunluğunu, kürekli bir gemi on beş günde geçebilir demekle anlatmış olabiliriz, en geniş yeri de sekiz günlüktür.” (Hdt. I. 203).

Yukarıdaki ifadelerden Herodotos'un Hazar'ın doğası hakkında günümüzle örtüşen bilgilere sahip olduğu ve Hekataios'a nazaran uzak bölgeler hakkında daha detaylı veriler elde ettiği anlaşılmaktadır. Herodotos'un Hazar ile ilgili verdiği bilgilerin kesin kaynağı tam olarak bilinmemektedir. Genel kanı, onun Hazar coğrafyası için büyük ölçüde Pers topraklarından (özellikle Hyrkania'dan) gelen raporlardan yararlanmış olduğu yönündedir (McPhail, 2011, s. 126; Visscher, 2020, s. 31).

Herodotos'un ardından Hazar'ı kapalı bir su kütlesi olarak tanımlayan bir diğer antik yazar ise Aristoteles olmuştur. Her ne kadar onunla aynı dönemde yaşamış olan Abderalı Hekataios (M.Ö. IV. yüzyıl), Hazar'ı bir körfez olarak belirtip eski geleneğe dönüş yapmış olsa da (Visscher, 2020, s. 31). Aristoteles de tıpkı Herodotos gibi bu yanlış geleneğe karşı çıkmış ve Hazar'ın herhangi bir okyanus ile muhtemel bağlantısını reddetmiştir. “Meteorologika” adlı eserinin bir bölümünde verdiği ve Hazar'ı kastettiği anlaşılan nispeten muğlak ifadelerinin⁷ yanı sıra, adı geçen eserinin bir başka bölümündeki ifadeleri, onun bu deniz ile ilgili düşüncelerini özetlemektedir:

benzerlik göstermesi bunun en belirgin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Hekataios'a atfedilen körfez kavramının kendisinden çok sonra kaleme alınan eserlerde ortaya çıktığına işaret ederek, mevcut kanıtların Miletoslu coğrafyacının bakış açısıyla ilgili herhangi bir kesinlik için yetersiz olduğunu öne süren ve buna bağlı olarak Hekataios'un Hazar hakkındaki esas görüşlerinin belirsiz olduğunu söyleyen araştırmacılar da vardır (Bkz. Leyra - Bartoš, 2020, s. 99, 100).

⁷ “Fakat Kafkasya'nın altında, orada yaşayanların deniz dedikleri bir göl vardır; çünkü bu göl, birçok nehir tarafından beslenir, belirgin çıkışı olmayıp Koraksi bölgesinde yerin altından akar ve Pontus'un sözde derinlikleri civarında bir yere çıkar.” (Bkz. Arist. Mete. 351 a8-13). Aristoteles bu parçada Kafkasya civarında yer alan ve yerlilerin deniz dedikleri kadar büyük olduğu anlaşılan göl için herhangi bir isim vermemiştir. Ancak mevcut tanımları parçada geçen gölün Hazar olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim bu gölün Hazar ile özdeşliği yaygın olarak kabul edilmektedir. Öte yandan parçada göl ile alakalı ilginç bir ifade de göze çarpmaktadır. Aristoteles, gölün Kafkasya boyunca yer altından akan bir kola sahip olduğunu ve Karadeniz ile bir noktada ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Anlaşılan ona göre Hazar ve Karadeniz bir şekilde yer altından birbirlerine bağlıydılar.

“...Hyrkania ve Kaspia'nın dış okyanusla hiçbir bağlantısı yoktur ve her tarafında yerleşim vardır, bu nedenle, eğer herhangi bir yerde kaynakları olsaydı bu gözlemlenmiş olurdu.” (Arist. Mete. 354 a3-5).

Aristoteles'in Hazar'ı dış okyanustan keskin bir biçimde ayırdığını gösteren bu ifadeleri bazı araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Zira parçada geçen Hyrkania ve Kaspia terimleri Hellenler tarafından genellikle Hazar Denizi'ne atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Ancak Aristoteles burada iki ayrı denizden bahsediyormuş gibi görünmektedir. Bu noktada kimi araştırmacılar tarafından Aristoteles'in kendisinden önceki yazarları yanlış anladığı ve esasen tek bir denize atıfta bulunan Hyrkania ile Kaspia terimlerini iki farklı deniz şeklinde algılamış olabileceği belirtilmiştir (Bunbury, 1879, s. 401; Hamilton, 1971, s. 111; McPhail, 2011, s. 127). Buna karşın Tarn, Aristoteles'in Hyrkania ve Kaspia'yı bilinçli olarak ayırdığını, Hyrkania ile Hazar Denizi'ni, Kaspia ile de Hazar'ın doğusunda yer alan Aral Gölü'nü kastettiğini ileri sürmüştür (Tarn, 1948, s. 5, 6). Her ne olursa olsun, Aristoteles'in Herodotos'u takip ederek savunduğu Hazar'ın okyanusla bağlantılı olmadığı yönündeki iddiası Hellen dünyasında tam olarak yerleşmemiş ve bu denizin okyanusla veya herhangi bir denizle bağlantılı olup olmadığı meselesi Aristoteles'in öğrencisi Büyük İskender ve onun ardından gelenlerin zihinlerinde bir soru işareti olarak kalmaya devam etmiştir. Hellen dünyasındaki Hazar tartışması, Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'na son verip Asya'nın belirli bir bölümünde hâkimiyet kurmasıyla yeni bir boyuta taşınmıştır.

M.Ö. 334'te doğu seferine çıkan Büyük İskender, bir dizi mücadelenin ardından Pers İmparatorluğu'nun Hazar'ın güney sahasını da içine alan önemli bir bölümünde kontrol sağlamış ve böylece önceleri Hazar Denizi için uzak ülkelerden gelen sınırlı raporlara dayanmak zorunda kalan Hellenler bu deniz ile doğrudan temas etme fırsatı yakalamışlardır. Dünyanın henüz keşfedilmemiş alanlarına olan güçlü merakının bir yansıması olarak İskender, doğu seferi sırasında karşılaştığı birçok bölgenin dışında Hazar Denizi'ne de özel bir ilgi duymuş ve bu denizin ulaştığı sınırları öğrenmek istemiştir. Onun hayatını ve seferlerini ele alan başlıca yazarlardan Plutarkhos ve Arrianos'un anlatılarından, İskender'in Hazar'ın doğasını merak ettiği ve bir ara bu denizi keşfetme arzusuna kapıldığı anlaşılmaktadır. Adı geçen yazarlardan Plutarkhos, İskender'in Hyrkania topraklarında ilerlediği sırada Hazar ile karşılaşmasını şu şekilde ifade etmiştir:

“O (İskender) burada Pontus (Karadeniz) kadar büyük görünen ama suyu diğer denizden (Akdeniz) daha tatlı olan bir açık deniz körfezi gördü. Bununla ilgili kesin bir bilgi alamadı, ancak büyük olasılıkla Maiotis Gölü'nden (Azak Denizi) gelen durgun bir taşma

olduğunu tahmin etti. Yine de hakikat doğa bilimcilerin gözünden kaçmamıştı, İskender'in seferinden uzun yıllar önce bunun Hyrkania ve Kaspia olarak adlandırıldığını ve Dış Deniz'den karaya uzanan dört körfezden en kuzeyindeki olduğunu ortaya koymuşlardı.” (Plut. Alex. XLIV.1-2).

Plutarkhos'un ifadelerinde dikkate değer birtakım noktalar bulunmaktadır. Öncelikle yukarıdaki parçadan İskender'in Hazar'ın gerçek doğası hakkında kesin bir referansa sahip olmadığı ve bu konuda kafasının karışık olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Diğer yandan Plutarkhos'un Hazar'ı bir körfez olarak kabul ettiği görülmektedir. Hatta parçanın sonlarında eskilere atıfta bulunarak Hazar'ın karaya uzanan dört körfezden biri olduğunu İskender'in zamanından çok daha önceleri bilindiğini de belirtmektedir. Açıkçası, Plutarkhos burada kendi zamanında yaygın olarak kabul gören bir anlayışı savunmaya çalışmıştır (Plutarkhos'un “Dört Körfez” ifadesi için bkz. Roller, 2010, s. 206; Ayrıca bkz. McPhail, 2011, s. 129, 130). Nitekim daha sonra da görüleceği üzere onun zamanında Hazar'ın bir körfez olduğu algısı çoktan yerleşmiş ve bunun neredeyse tartışmasız bir gerçek olduğu düşünülmüştür. Plutarkhos'un yanı sıra bir diğer başlıca kaynağımız olan Arrianos ise İskender'in Hazar Denizi ile ilgili görüşleri için dikkate değer iki anekdot aktarmıştır. Bunlardan ilki, İskender'in Hindistan seferi sırasında Hyphasis Nehri civarında ordusuna hitaben yaptığı konuşma sırasında sarf ettiği sözleri içermektedir:

“Yine de, asıl savaşımızın sınırlarının neresi olacağını duymak isteyen varsa, Ganj Nehri'ne ve doğu denizine kadar önümüzde büyük bir kara parçasının kalmadığını bilmelidir. Sizi temin ederim ki, bu denizin Hyrkania Denizi ile birleştiğini göreceksiniz; zira büyük deniz dünyanın tüm kara parçalarını çevreler.” (Arr. Anab. V.26.1-2).

Bu parçadan hareketle İskender'in Hazar'ı bilinen dünyayı çevreleyen okyanusun körfezi olarak düşünmüş olabileceği yönünde bir yorum yapmak mümkündür. Bununla birlikte Arrianos'un İskender'in konuşmalarıyla ilgili kayıtları sorgulanmaya açık durmaktadır. Parçada geçen ifadelerin İskender'in kendi düşüncelerinden ziyade Arrianos'un düşüncelerini yansıttığı olması çok daha muhtemel gözükmektedir. Zira Plutarkhos gibi Arrianos da Hazar'ın körfez olarak kabul edildiği bir dönemde yaşamış ve eserinin Hazar ile ilgili kısımlarını bu anlayış çerçevesinde kaleme almıştır.⁸ Nitekim İskender'in Hyphasis Nehri yakınlarında yaşadıklarıyla ilgili bilgi veren Sicilyalı Diodoros, Quintus Curtius Rufus ve Plutarkhos'un,

⁸ Roller, İskender'in Hazar'ın okyanus ile bağlantılı olduğuna inanmış veya inanmak istemiş olduğunu belirtir (Bkz. Roller, 2006, s. 59). McPhail, İskender'in konuşmasıyla ilgili Arrianos tarafından yapılmış olası bir manipülasyona dikkat çekmektedir (Bkz. McPhail, 2011, s. 131).

İskender'in mevcut sözleri ve bölgedeki faaliyetleri hususunda nispeten farklı raporlar sunmuş olmaları da bu varsayımı desteklemektedir (Bkz. Diod. XVII.93.3, XVII.94.5; Curt. IX.2.12-34; Plut. Alex. LXII.1-4). Arrianos tarafından aktarılan ikinci anekdot ise İskender'in esasen Hazar'ın doğası üzerine kesin bir yargıya sahip olmadığını açıkça göstermektedir:

“Bundan sonra İskender, Argaios/Argaeus oğlu Herakleides'i gemi yapımcıları ile birlikte Hyrkania'ya göndererek Hyrkania dağlarından odun kesmesini ve Hellen tarzında bazıları güverteli, bazıları da açık savaş gemileri inşa etmesini emretti. Zira tıpkı Kızıldeniz olarak adlandırılan Pers Denizi'nin aslında okyanusun bir körfezi olduğunu keşfettiği gibi, hem Kaspia hem de Hyrkania olarak adlandırılan bu denizin hangi denizle birleştiğini, Karadeniz ile birleşip birleşmediğini, ya da doğuda, Hindistan'a doğru bu büyük denizin Hyrkania körfezine dökülüp dökülmediğini keşfetme arzusuna kapıldı. Zira çevresinde pek çok kabile yaşamasına ve seyredilebilir (gemi seferine uygun) nehirler ona dökülmesine rağmen, Kaspia Denizi'nin kaynaklarını henüz kimse keşfetmemişti...” (Arr. Anab. VII.16.1-3).

Büyük İskender'in düzenlenmesi için bizzat emir verdiği bu Hazar keşif seferi muhtemelen gerçekleşmemiştir. Zira Herakleides'in böyle bir seferi düzenleyip düzenlenmediğine dair herhangi bir referans günümüze ulaşmamıştır. İskender'in bu olaydan kısa bir süre sonra gerçekleşen ölümü, Herakleides tarafından yapılması planlan Hazar seferini sekteye uğratmış olmalıdır. Arrianos'un Herakleides ve Hazar seferi ile ilgili aktarımı İskender'in Hazar meselesindeki belirsiz duruşunu gözler önüne sermektedir. Her ne kadar onun Hyphasis Nehri civarındaki konuşmaları Hazar'ı bir körfez olarak kabullenmiş olduğu yönünde kuvvetli bir izlenim yaratıyorsa da, yukarıda da değinildiği üzere bu konuşmaların Arrianos tarafından düzenlenmiş olması muhtemeldir. Büyük İskender ve takipçilerinin faaliyetlerini anlatan ve günümüze ulaşan eserlerin doğuya düzenlenen seferlerden çok sonraları kaleme alınmış olmaları, İskender'in Hazar hakkındaki düşüncelerinin tam olarak ne olduğu hususunda yapılacak yorumları bir hayli zorlaştırmaktadır.

Bu noktada işleri biraz daha karmaşık hale getiren bir başka meseleye daha dikkat çekmek gerekmektedir. Sicilyalı Diodoros ve Strabon'un eserlerinde geçen bazı parçalar, aynı dönemde Hazar'ın bir göl olarak bilindiği ile alakalı birtakım ilginç referanslar içermektedirler. Bunlardan Diodoros'un eserinde Büyük İskender'in bematistlerinin⁹ raporlarına dayandığı farz

⁹ Bematist, genellikle “adımlarla ölçen” veya “mesafe ölçer” şeklinde tarif edilen kişilerdir. Bunlar mesafe ölçmek için tüm adımlarını aynı uzunlukta atma konusunda özel eğitim almış kişilerdi. Büyük İskender'in seferleriyle ilişkilendirilen bematistlerin Makedon İmparatorluğu'nun kontrolü altında bulunan Asya'daki bölgeler arası mesafelerin belirlenmesinde büyük katkıları olmuştur. Kendileri hakkındaki bilgilerin ekseriyeti Strabon, Plinius ve Athenaeus'tan gelmektedir. Adları bilinen dört önemli bematist Giritli Philonides, Diognetus, Baeton ve

edilen ve Asya'nın kuzey sahasında yer alan satraplıkların tartışılmasını konu alan bir bölümde Hazar'ın müstakil bir su kütlesi (göl) olarak tarif edildiği görülmektedir (Diod. XVIII.5.3-4). Tarn'ın "Gazetteer of Asia" olarak tanımladığı ve Diodoros'un da M.Ö. I. yüzyılda revize ettiği düşünülen Asya satraplıkları ile ilgili bu raporda¹⁰ Hazar Denizi, çoğu antik kaynakta olduğu gibi Hyrkania ve Kaspia şeklinde geçmektedir. Buradaki esas mesele, adı geçen raporun Tarn'ın yaptığı hesaplama göre M.Ö. 324-323 civarında düzenlenmiş olduğudur (Tarn, 1923, s. 93, 94). Buna göre İskender'in yaşamının sonlarında tamamlanmış olması ihtimal dâhilinde olan raporda Hazar'ın müstakil bir su kütlesi olarak kabul edilmesi, İskender ve takipçilerinin¹¹ Hazar'ın gerçek doğası hakkında bilgi sahibi oldukları yönünde bir çıkarımın yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu çıkarımı destekleyen bir başka örneği ise Strabon'un İskender'in takipçileri ve onlardan biri olan Larissalı Polykleitos'un ifadeleri hakkında verdiği bilgiler oluşturmaktadır. Strabon'a göre Polykleitos ve bazı İskender tarihçileri, Hazar'ın Maiotis (Azak Denizi) ile birleşen (Arist. *Mete.* 351 a8-13). bir göl olduğunu ve bunun yanı sıra Tanais (Don) Nehri'nin de Asya'daki birçok büyük nehir gibi Hazar'a döküldüğünü iddia etmişlerdir (Strab. XI.7.4). Polykleitos ile birlikte diğer İskender tarihçilerinin özellikle Hazar'ın bir göl olduğu noktasındaki iddialarına karşı çıkan ve İskender'in mirasını yüceltmek amacıyla bu kişiler tarafından Hazar ve çevresinin topoğrafyasının manipüle edildiğini vurgulayan Strabon, yine aynı kişiler tarafından mevcut iddiaları desteklemek için de birtakım geçersiz kanıtların sunulduğunu ileri sürmüştür. Polykleitos ve diğerlerinin Tanais'in Hazar'a dökülmesiyle alakalı ifadelerinden yola çıkarak bu nehrin o zamanlarda Asya ve Avrupa arasındaki sınır olarak belirlendiğini hatırlatan yazar, İskender takipçilerinin esasen Maiotis'e dökülen Tanais'i Hazar ile buluşturarak İskender'in Asya'nın en ücra köşelerine kadar fetihler yaptığını kanıtlamaya çalıştıklarını kaydetmiştir (Strab. XI.7.4).

Strabon'un Polykleitos ve İskender'in tarihçileri ile ilgili ifadeleri bazı araştırmacılar arasında tartışmalara yol açmıştır. Söz konusu ifadeleri değerlendiren araştırmacılardan Tarn,

Amyntas'tır. Bunların arasından Philonides önemli bir mesafe koşucusu olarak tanınmıştır. Bematistlerin ölçümleri, İskender'in seferleri öncesi Hellenler tarafından büyük bir karanlığı ifade eden Asya'nın birçok bölgesinin aydınlatılmasında fazlaca yarar sağlamıştır. Hellenistik Dönemi'n öne çıkan bazı coğrafyacıları çalışmalarında bematist ölçümlerinden fazlasıyla faydalanmışlardır. Bematistler hakkında daha fazla bilgi için (bkz. Bosworth, 1999, s. 238; Kegerreis, 2017, s. 39-64).

¹⁰ Asya satraplıklarının listesi olarak belirtilen ve Tarn tarafından "Gazetteer of Asia" olarak adlandırılan bu belge Asya'da yer alan satraplıkların coğrafi özelliklerini gösteren bir nevi atlas veya coğrafya sözlüğü şeklinde tanımlanabilir. Bu kayda göre İskender'in Asya İmparatorluğu kuzey-güney şeklinde Toros-Kafkas dağ silsilesiyle ikiye bölünmüştür. Diodoros'un eserinde karşımıza çıkan bu belgenin esas kaynağının Kardialı Hieronymus (M.Ö. 354?-250) olduğu ve Diodoros tarafından revize edildiği düşünülmektedir (Bkz. Tarn, 1923, s. 93-101). Kardialı Hieronymus'un "Gazetteer" bağlantısı hakkında detaylı bir inceleme için ayrıca (bkz. Hornblower, 1981, s. 80-87).

¹¹Büyük İskender'in doğu seferine iştirak eden birtakım görevliler. Burada özellikle İskender'in tarihçileri ve coğrafyacıları kastedilmiştir.

İskender'in Hazar hakkındaki bilgilerinin Aristoteles'e dayandığını (İskender'in bir dönem Aristoteles'ten ders almış olduğu bilindiğinden, bu iddianın temelsiz olmadığı açıktır) ve dolayısıyla İskender ile takipçilerinin Hazar'ın gerçek doğasından ve Aral'dan haberdar olduklarını iddia etmiştir. Dahası, Diodoros'un eserinde geçen ve kendisinin Gazetteer olarak adlandırdığı listede Kaspia ve Hyrkania'nın tıpkı Aristoteles'teki gibi iki ayrı su kütlesini belirtmek için kullanıldığını ifade etmiştir. Tarn'a göre Kaspia terimi, İskender ve takipçileri tarafından Hazar'ı değil Aral'ı kastetmek için kullanılmış ve ona döküldüğü söylenen Tanais Nehri de esasen Iaksartes'in (Siri Derya/Seyhun Nehri) aşağı çıkırını karşılamak için seçilmiştir. İskender ve takipçilerinin Aral Gölü'nü hiçbir zaman görmediklerini kabul eden Tarn, onların bu göl hakkındaki bilgilerinin Baktria'da İskender'i ziyaret eden Khorasmialıların (Harezmi) kralı Pharasmanes'ten geldiğini¹² ve Polykleitos'un Kaspia için söylediği "suyunun neredeyse tatlı" olduğu ifadesinin de ancak Hazar'dan daha az tuz oranına sahip olan Aral Gölü'ne uyarlanabileceğini belirtmiştir. Polykleitos ve diğerleri tarafından Kaspia'ya döküldüğü ifade edilen Tanais hakkında ise, geleneksel olarak Don Nehri'ne atıfta bulunan Tanais teriminin Aral'a dökülen Iaksartes'in bölgenin yerlileri tarafından kullanılan bir diğer adı olduğunu ve bu bilginin de kuvvetle muhtemel Pharasmanes'ten geldiğini belirtmiştir. Buna göre mevcut kayıtları değerlendiren Polykleitos,

"Eğer Kaspia tatlı suya sahip bir göl ise ve Tanais (Iaksartes'in aşağı çıkırını) olarak adlandırılan nehir de buna dökülüyorsa, bu durumda Kaspia, Tanais'in (Don) döküldüğü Maiotis'ten ayrı bir su kütlesi olmamalıdır." şeklinde bir sonuca varmıştır. Son derece kafa karıştırıcı olan böylesine bir çıkarım, Tarn'a göre başta Strabon olmak üzere Polykleitos'un ardından gelen bazı antik yazarların Kaspia meselesini tamamen yanlış anlamalarına neden olmuştur (Tarn'ın Kaspia-Aral teorisi için bkz. Tarn, 1948, s. 5-16).

Tarn'ın Aristoteles'e dayanarak Polykleitos ve İskender'in diğer takipçilerinin yorumları üzerinden oluşturduğu Kaspia-Aral teorisi muhtelif eleştirilere maruz kalmıştır. Öncelikle Tarn, Strabon'un Polykleitos'u manipülasyonla suçladığı İskender'in diğer takipçilerinden ayrı tuttuğunu belirtmiştir. Pearson ise Strabon'un böyle bir ayrımı yapmadığını ve onun Polykleitos'u da Hazar ve çevresinin topoğrafyasını propaganda amacıyla değiştirenlerden biri olarak işaret ettiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak Tarn'ın satraplıklar listesinde geçen Kaspia ve Hyrkania terimlerinin iki ayrı su kütlesi olarak belirtilmesi

¹² Khorasmialıların hükümdarı Pharasmanes ve heyetinin Büyük İskender'i ziyareti için (bkz. Arr. *Anab.* IV.15.4-6). Khorasmialıların kralının adı Quintus Curtius Rufus'un eserinde Phrataphernes olarak geçer (Bkz. Curt. VIII.1.8).

hususundaki görüşüne de karşı çıkmış ve bu terimlerin birçok antik yazar gibi Diodoros tarafından da sadece Hazar'a atıf yapmak için kullanıldığını dile getirmiştir (Pearson, Tarn'ın "Kaspia-Aral" yorumunu tamamen asılsız olarak nitelendirmiştir. Bkz. Pearson, 1951, s. 80-85). Buna karşın Hamilton, Pearson'un Tarn'ın görüşleri hakkındaki bazı yorumlarına katılmakla beraber, Tarn'ın tuzluluk oranı üzerinden yaptığı Kaspia-Aral değerlendirmesinin doğru olabileceğini belirtmiş ve ayrıca İskender ile takipçilerinin Iaksartes'e ulaştıklarında karşılarına çıkan nehrin Tanais olduğuna inanmaları için de sağlam sebepleri olduğuna dikkat çekmiştir. Herodotos ve Aristoteles tarafından Iaksartes'in Arakses (Aras Nehri) şeklinde adlandırıldığını ifade eden Hamilton,¹³Aristoteles'in Tanais'i Parnassus (Hindukuş) Dağları'ndan doğan Arakses'in kollarından biri olarak göstermesini (Arist. Mete. 350a 23-26). ve satraplıkların coğrafi listesi olan Gazetteer'de Iaksartes'in Tanais ismiyle anılmasını, (Bkz. Diod. XVIII.5.4). İskender'in takipçilerinin Iaksartes Nehri'ni Tanais ile özdeşleştirmelerindeki belirleyici unsurlar olarak ele almış ve bu buna bağlı olarak kasıtlı bir manipülasyon eyleminden ziyade bölgenin coğrafi özelliklerinin bu kişilerin mevcut algılarınca dizayn edilmiş olabileceğini öne sürmüştür.¹⁴ (Hamilton, 1971, s. 106-111).

Polykleitos eksenindeki tartışmalar, antik dönemde Hazar ve ötesinin Hellen ve Roma dünyası için ne denli karanlık bir coğrafyayı ifade ettiğini doğrulamaktadırlar. Başta Polykleitos olmak üzere İskender'in seferlerine eşlik eden tarihçilerin ve coğrafyacıların, Hazar Denizi hakkında gerçeğe oldukça yakın raporlar sunmuş olmalarına rağmen (Don Nehri'nin Hazar'a döküldüğü ve Hazar'ın Azak ile bağlantılı olduğu noktasında yanılmış olsalar da) Strabon tarafından denizin topoğrafyasını değiştirmekle suçlanmalarının belirgin bir nedeni bulunmaktadır. Bu, Plutarkhos ve Arrianos gibi yazarların itinayla Hazar'ı bir körfez olarak belirtmelerindeki temel anlayış ile aynı çerçevede yer almaktadır. Herodotos ve Aristoteles gibi seçkin figürlerin de aksi yöndeki bildirimlerine karşın, Hellenistik ve Roma dönemleri boyunca Hazar Denizi bir körfez olarak görülmüş ve bu anlayış Strabon ile birlikte adı geçen dönemlerde yaşayan neredeyse tüm yazarların deniz ile ilgili ifadelerine yansımıştır. Hazar Denizi ile ilgili böylesine yanlış bir anlayışın yerleşmesindeki kilit rolü ise İskender'in ölümünden yaklaşık

¹³ Herodotos'un Arakses terimiyle Iaksartes/Siri Derya'yı kastedip kastetmediği kesin değildir. Herodotos'ta geçen şekildeyle Arakses, Siri Derya'nın yanı sıra Oksos (Amu Derya/Ceyhun) veya Volga için bile kullanılmış olabilir. Genellikle Aras Nehri'ne atıfta bulunan Arakses terimi Herodotos tarafından birden fazla nehri aynı isimle karşılamak veya Amu Derya ile Siri Derya başta olmak üzere doğudaki bazı büyük nehirlerin Aras ile özdeş olduğunu ifade etmek için kullanılmış görünmektedir (Bkz. Hdt. I. 202, IV. 40).

¹⁴Tarn'ın Kaspia-Aral teorisi üzerine yapılan diğer değerlendirmeler için ayrıca (bkz. Walbank, 1967, s. 262, 263; McPhail, 2011, s. 135, 136). Tanais ve Iaksartes meselesi için (bkz. Huxley, 1985, s. 117-121).

kırk yıl sonra denize yelken açan Seleukos hükümdarı I. Seleukos Nikator'un generali Patrokles oynamıştır.

2-Patrokles'in Hazar Denizi'ne Keşif Seferi

Asya'nın Hellen nüfuzundan uzakta kalan bazı bölgelerinin haritalandırılması, büyük oranda Seleukos Krallığı'nda hizmette bulunmuş Megasthenes, Demodamas ve Patrokles gibi önemli devlet adamlarının Makedon askeri seferleriyle ulaşılan doğal sınırları aşarak düzenledikleri keşifler ve tuttıkları kayıtlar sayesinde mümkün olmuştur. Adı geçen kişilerden Megasthenes, Hindistan içlerine yolculuk ederek batı dünyasında Hindistan ile alakalı ilk detaylı yazılı tasviri (Indika) yapan kişi olurken, İç Asya'daki seferleriyle bilinen Demodamas, Seleukosların kuzeydoğu sınırlarını oluşturan Siri Derya boyunca keşifler düzenlemiştir (Megasthenes ve Demodamas hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kosmin, 2014, s. 37-53, 61-67; Visscher, 2020). Çalışmanın da merkezindeki isim olan Patrokles ise Seleukos Krallığı'nın kritik bölgelerinden İran'ın kuzeyinde uzanan Hazar Denizi'nin ve bu denizin çevre sahasının tasvir edilmişinde ön plana çıkmıştır. Bir general olarak Patrokles'in tarih sahnesindeki etkinliği, Büyük İskender'in haleflerinden Seleukos Nikator'un Diadokh mücadelelerindeki yükselişi ile paralellik göstermektedir. Yaşamının ilk yılları hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Erken dönem askeri ve siyasi kariyeri, Diadokhlar arasında geçen savaşların yoğun olarak yaşandığı süre zarfındaki faaliyetleriyle takip edilebilmektedir. Bilindiği üzere, Büyük İskender'in ölümünü takiben generalleri arasında imparatorluk topraklarının idaresi için ortaya çıkan siyasi kriz, nihayetinde imparatorluğun parçalanmasına neden olan uzun soluklu çatışmalara yol açmıştır. Yazılı kaynaklardan Patrokles'in bu çatışmalar sırasında Seleukos kraliyet ailesi ile yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu ve kralın en güvenilir generallerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

Patrokles'in Seleukos Krallığı'ndaki ilk belirgin faaliyetleri Seleukos Nikator ile Antigonos Monophthalmos'un (M.Ö. 382-301) kuvvetleri arasında M.Ö. 311-309 yıllarında doğu satraplıklarının kontrolü için verilen mücadeleler sırasında karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. 311'de Patrokles, Seleukos tarafından Babil ve çevresini, Antigonos oğlu Demetrios Poliorketes'in (M.Ö. 337-283) işgal harekâtına karşı savunmakla görevlendirilmiştir.¹⁶

¹⁵Plutarkhos, Patrokles'i Seleukos Nikator'un yakın bir arkadaşı olarak nitelendirir: "*Bilgeliğiyle ünlü ve Seleukos'un yakın bir arkadaşı olan Patrokles ona geldi...*" (Bkz. Plut. *Demetr.* XLVII. 3).

¹⁶Bosworth'un hesaplamasına göre Demetrios'un Babil saldırısı M.Ö. 311'de gerçekleşmiştir. Patrokles'in bu tarihten önce Seleukos Nikator tarafından Babil idaresi için atanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yine Bosworth'un hesaplamasına göre Seleukos'un Babil'i M.Ö. 312'de ele geçirdiği göz önüne alındığında, Patrokles'in Babil idaresine getirilişi aynı yılın son aylarında olmalıdır. Seleukos ve Antigonos arasındaki

Seleukos'un başta Media Bölgesi olmak üzere İran coğrafyasında hâkimiyetini tesis etmek için Babil'den ayrılışını fırsat bilen Demetrios'un ani saldırısı karşısında yeterli kuvvetten yoksun olan Patrokles, yıpratma stratejisi uygulamayı tercih etmiş, ancak nihayetinde Babil'in önemli bir kısmının Demetrios tarafından işgal edilmesini engelleyememiştir (Diod. XIX.100.5-7). Fakat Demetrios'un Babil işgali kalıcı olmamış ve kısa bir süre sonra Seleukos bölgede kontrolü tekrar sağlamıştır (Billows, 1997, s. 141- 142; Bosworth, 1999, s. 218). Babil savunmasının ardından belirsiz bir zaman diliminde Patrokles, Seleukos Krallığı'nın kuzeydoğu eyaletleri Baktria ve Sogdiana satrapı olarak atanmıştır (Strab. II.1.17; Patrokles Baktria ve Sogdiana'nın yanı sıra muhtemelen Hyrkania-Parthia satrapı olarak da görev yapmıştır, Visscher, 2020, s. 18). Patrokles'in Babil savunması için görevlendirilmesi ve Seleukos Krallığı'nın kuzeydoğu eyaletlerine idareci olarak atanması, onun Seleukos kraliyet ailesince önemini fazlasıyla göstermektedir. Seleukos'un ölümünün ardından oğlu I. Antiokhos Soter (M.Ö.324-261) tarafından Küçük Asya'da (Anadolu) asayişini sağlaması için yönlendirildiği M.Ö. 280 tarihine (Visscher, 2020, s. 17, 18). kadar Seleukos Krallığı'nda aktif bir biçimde görev aldığı anlaşılan Patrokles'in kariyerindeki dönüm noktası kuşkusuz Hazar Denizi'ne düzenlediği keşif seferi olmuştur.

Daha önce de belirtildiği üzere Hazar'ın keşfi içi ilk somut girişim Büyük İskender tarafından uygulamaya konmuş, ancak onun ölümü söz konusu seferin yapılmasını engellemiştir. Haleflerinden Seleukos Nikator, İskender'in Hazar'a olan ilgisini miras almış ve yaklaşık kırk yıl kadar sonra bu seferin gerçekleşmesi için Patrokles'i görevlendirmiştir. Seleukos kralının direktifleri doğrultusunda M.Ö. 285-282¹⁷ tarihleri arasında Hazar'a yelken açan Patrokles, seferinin ardından gözlemlerini aktardığı bir rapor hazırlamıştır. Patrokles'in

mücadelenin kronolojik tartışması için (bkz. Bosworth, 2002, s. 219-229). Billows, Demetrios'un Babil seferi için M.Ö. 310 tarihini verir (Bkz. Billows, 1997, s. 141, 142).

¹⁷ Patrokles'in tam olarak hangi tarihte Hazar'a yelken açtığı belirsizdir. Seferin, Patrokles'in Suriye'de bulunduğu M.Ö. 285 tarihi ile Antiokhos tarafından Anadolu'ya gönderildiği M.Ö. 280 tarihleri arasındaki döneme denk geldiği genellikle kabul edilmektedir. Bazıları bu seferin 285 civarında gerçekleştiğini ifade eder. (Bkz. Cary - Warmington, 1929, s. 151). Tarn, Hazar seferi için M.Ö. 284, 283 ve 282 tarihlerini verir. (Bkz. Tarn, 1948, s. 12, 19). Visscher ise seferin M.Ö. 285/4 civarında olduğunu belirtir. (Bkz. Visscher, 2020, s. 19). Patrokles'in M.Ö. 285 ile 280'i kapsayan tarihlerde Baktria-Sogdiana satrapı olarak halen görevde olması kuvvetle muhtemeldir. M.Ö. 281'de Seleukos'un ölümüyle ortaya çıkan sorunları takiben krallık boyunca asayişin sağlanması gerektiğinden, Patrokles'in 282 yılından sonra böyle bir sefere girişemeyeceği açıktır. Tarn'a göre Patrokles'in çalışmasını kaleme aldığı tarih tahmini 282 ile 281 civarında olmalıdır. (Bkz. Tarn 1948, s. 19). Bununla birlikte hazırladığı çalışmanın bir ön raporunu Seleukos ve Antiokhos'a daha önce sunmuş olması gerektiğinden, sefer için verilebilecek tarihi bu yıllardan biraz daha geriye atmak mümkündür. Temel sorun, Seleukos'un hangi tarihte Patrokles'i Hazar seferi için görevlendirdiğinin bilinmemesidir. 285'de Suriye'de olan Patrokles'in, aynı yıl içerisinde bizzat Seleukos tarafından Hazar seferi için görevlendirilmiş olduğu düşünüle bile, seferini 285 tarihinde düzenlemiş olması pek muhtemel görünmemektedir. Zira bu sefer için kayda değer bir ön hazırlık (seferde kullanılacak gemilerin inşa edilmesi gibi) yapmış olması gerekmektedir. Öyleyse 285 tarihi de sefer için erken sayılmaktadır. Sonuç olarak, Patrokles'in Hazar keşif seferi için M.Ö. 284 ile 283 tarihleri ön plana çıkmaktadır.

Hazar Denizi ve ona dökülen nehirler hakkında hazırladığı raporunun yanı sıra Hindistan coğrafyasını tanımlayan bir çalışmasının daha olduğu düşünülmektedir (Visscher, 2020, s. 19). Diğer birçok antik yazar gibi çalışmaları ancak fragmanlar halinde günümüze ulaşabilmiştir. Çalışmalarından faydalanan yazarlara göre Patrokles, Hazar'ın kuzeyde okyanus ile birleşen bir körfez olduğunu ve Hindistan'dan Hyrkania'ya Hazar üzerinden gemi ile yapılacak bir yolculuğun mümkün olduğunu söylemiştir.¹⁸ Ayrıca Hazar Denizi'nin neredeyse Karadeniz ile eşit büyüklükte olduğunu¹⁹ ve Aral'a dökülen Oksos (Oxus) ile Iaksartes'in de Hazar'a döküldüklerini iddia etmiştir (Strab. XI.6.1). Patrokles'in Hazar ve çevresi hakkındaki coğrafi açıdan büyük oranda hatalı olan iddiaları, denize yelken açtığı bilinen tek kişi olmasının ona sağladığı yüksek kredi sayesinde Klaudios Ptolemaios haricinde²⁰ kendisinden sonra yaşamış coğrafyacıların birçoğu (Eratosthenes,²¹ Strabon, Plinius vd.) tarafından kabul edilmiştir.²²

Patrokles'in Hazar Denizi'ne düzenlediği keşif seferinin belli başlı ayrıntılarına Eratosthenes'i alıntılaman Strabon ve Plinius'un anlatılarında rastlanılmaktadır. Bu anlatılarda Patrokles'e ait olan ve denizin büyük ölçüde güney kıyı şeridi ile birlikte biraz da doğu ve batı kıyılarının uzunluklarını içeren bir *periplus*²³ paylaşılmıştır. Patrokles'in muhtemel sefer güzergâhını resmetmesi bakımından önem arz eden *periplus*, Strabon'un Hazar'ı tanımladığı bir parçada şu şekilde geçmektedir:

“Bu deniz, okyanustan güneye doğru uzanan bir körfezdır; girişinde oldukça dardır, ancak iç kısımlara doğru ve özellikle genişliğinin yaklaşık beş bin stadia²⁴ olduğu girinti

¹⁸ Strab. II.1.17, XI.11.6. Plinius bu ifadeyi ilginç bir şekilde yanlış anlamıştır. Ona göre Patrokles Hindistan'dan Hyrkania bölgesine Hazar üzerinden bir yolculuk yapmıştır (Bkz. Plin. *HN*. VI.58). Esasen Patrokles sadece böylesi bir yolculuğun mümkün olabileceğini ima etmiştir.

¹⁹ Strab. XI.7.1. Patrokles'in Hazar'ın neredeyse Karadeniz ile eşit büyüklükte olduğu ile alakalı iddiası dikkate değerdir. Zira bazılarınca Hazar'ın o dönemde günümüzdekinden daha büyük olduğu öne sürülmektedir (Bkz. Roller, 2010, s. 205).

²⁰ Klaudios Ptolemaios, Patrokles sonrası yaygın inanışın aksine Hazar'ın kapalı bir deniz olduğunu ifade etmiştir (Bkz. Tarn, 1901, s. 22).

²¹ McPhail, özellikle Hazar'ın bir körfez olduğu hususunda Eratosthenes'in Patrokles'in iddialarını takip etmemiş olabileceğini öne sürerek ilginç bir tartışma sunar (Bkz. McPhail, 2011, s. 122-140).

²² Patrokles'in iddialarından en etkilisi, kökeni Miletoslu Hekataios'a kadar giden Hazar Denizi'nin kuzeyde okyanus ile bağlantılı bir körfez olarak tanımlanması olmuş ve denizin körfez olduğu yanlışlığı Ortaçağ boyunca batı dünyasında etkisini sürdürmüştür. Ortaçağ Avrupası'nda Hazar problemi ancak Rubrucklu William'ın 1253-1256 yılları arasındaki Avrasya gezisinin ardından çözülmüş görünmektedir. Gezisini takiben kaleme aldığı eserinde Rubrucklu William, eski geleneğe karşı çıkmış ve Hazar'ın tamamen kapalı bir deniz olduğunu ifade etmiştir. Avrupa'ya nazaran Ortaçağ İslam dünyası ise Hazar'ın gerçek doğasından daha erken yıllarda haberdar olmuştur. Henüz X. yüzyılda, Mesûdî, İstahrî ve İbn Havkal Hazar'ın kapalı bir deniz olduğunu açıkça belirtmişlerdir (Bkz. Raczka, 2000, s. 195).

²³ *Periplus* (Περίπλους) antik dönemde kullanılan seyir defteridir. *Periplus* metinleri belirli bir hat üzerindeki yerler, halklar ve kasabalar gibi muhtelif noktaları kıyı boyunca ilerleyen bir geminin perspektifinden standart bir biçimde listeleyen ve bu noktaları mesafe veya seyir süresi ölçüleriyle birbirleriyle ilişkilendiren belgelerdir (Bkz. Kosmin, 2014, s. 68, 69).

²⁴ Antik dönemde Hellenler tarafından kullanılan bir uzunluk birimidir. *Stadion* ölçüsü için belirli bir standart yoktur ve kullanıldığı bölgeye veya zamana göre değişkenlik göstermektedir. Yaklaşık olarak 185 metreye tekabül

bölgesinde ilerledikçe genişler. Girişinden en içteki girintisine kadar olan yolculuğun uzunluğu bundan biraz daha fazla olabilir. Zira girişi yaklaşık olarak ıssız dünyanın sınırlarındadır. Eratosthenes bu denizin çevresinin Hellenler tarafından bilindiğini söylüyor; Albaniler²⁵ ve Kadusilerin²⁶ kıyıları boyunca kalan kısım beş bin dört yüz, Anariakiler,²⁷ Mardiler (Amardi)²⁸ ve Hyrkanilerin kıyıları boyunca Oksos ağzına kadar olan kısım dört bin sekiz yüz, oradan Iaksartes'e kadar olan kısım ise iki bin dört yüz stadia.” (Strab. XI.6.1).

Strabon tarafından alıntılanan bu *periplus* birbiri ardına yapılan iki yolculuktan bahsetmektedir. Patrokles'in gerçek yolculuğunun tüm detaylarını kesin olarak yeniden inşa etmek zordur. Bununla birlikte adı geçen kavimlerin konumlarına göre keşif seferi boyunca izlemiş olduğu güzergâhın ve seferinin başlangıç noktasının kabaca tasvirini yapmak mümkündür. İlk yolculuk, Albani ve Kadusi kavimlerinin yayıldıkları denizin batısındaki Kafkasya kıyılarını kapsamaktadır. Diğer kavimlerin konumları denizin güney ve güneydoğu sahasında bulunduğundan, bu durumda seferinin başlangıç noktası denizin güneybatı kıyılarında bir yerde olmalıdır. Patrokles'in başlangıç noktası için genellikle İran'ın Reşt Bölgesi (özellikle Sefidrud Nehri) öne sürülmektedir. Onun bu noktadan yolculuğuna başladığı ve kıyı şeridini takip ederek kuzeye doğru ilerlediği varsayılmaktadır.²⁹ *Periplus*, kuzeye doğru 5400 *stadia* kadar bir uzunluk vermektedir. Bu, modern ölçümler temel alındığında Kadusi ve Albania kıyılarından çok daha uzun bir yolun kat edildiğini düşündürmektedir (Tarn, 1948, s. 16-17). Ancak Kafkasya'nın kuzeyindeki herhangi bir kavimden bahsedilmemesi, Patrokles'in Albania'dan daha kuzeye gitmediği yönünde yaygın bir izlenimin oluşmasına zemin

eden Attika (Attic) ölçüsü antik dönemde en yaygın kullanılanlardandır. *Stadion* hakkında daha fazla bilgi ve tartışma için (bkz. Engels, 1985, s. 298-311; Gulbekian, 1987, s. 359-363).

²⁵ Günümüzde kabaca Azerbaycan ve Dağıstan'ın güney sahasını kapsayan bölgede yaşamış olan kavim. Yayıldıkları bölge Albania olarak bilinmekteydi. Antik dönemde Albania, kuzeyde Kafkas Dağları, doğuda Hazar Denizi ve güneyde Aras Nehri'nin aşağı rotası ile sınırlanmıştı. Albania'nın batı sınırları ise sürekli değişkenlik göstermiştir (Bkz. Chaumont, 1985, s. 806-810), Available online at: <http://www.iranicaonline.org/articles/albania-iranian-aran-arm>.

²⁶ Hazar Denizi'nin güneybatı kıyıları boyunca varlık göstermiş olan kavim. Antik dönemde Kadusiler, İran'ın kuzeybatı sahasında (günümüzde özellikle Gilan Eyaleti ve çevresinde) etkin olmuşlardır. Kadusiler hakkında daha geniş bilgi için (Syme, 1988, s. 137-150).

²⁷ Antik dönemde Hazar Denizi'nin güney kıyılarında Kadusi ile Mardi kavimleri arasında varlık göstermiş olan kavim (Bkz. Syme, 1988, s. 141).

²⁸ Hazar Denizi'nin güney kıyılarında (günümüzde özellikle İran'ın Mazenderan Eyaleti) yaşamış olan kavim. Amardiler olarak da bilinmekteydiler. Mardi kavmi için (bkz. Gregoratti, 2014, s. 76-85).

²⁹ Strabon'un alıntıladığı *periplus*'ta ilk önce Albania'nın zikredilmesi seferin kuzeydeki bir noktadan başladığını düşündürülebilir. Ancak bu, Seleukosların hâkimiyet sınırları göz önüne alındığında mantıklı durmamaktadır. Nitekim aynı *periplus*'u (*Periplus*'un Plinius versiyonunda Strabon'daki versiyondan farklı olarak Oksos yerine Zonus adlı bir nehir geçer) paylaşan Plinius Albania'dan önce Kadusilerin adını vermiştir (Bkz. Plin. *HN*. VI.36). Bu durumda Strabon'daki versiyonun hatalı olduğu açıktır. Patrokles'in başlangıç noktası hakkındaki değerlendirmeler için (Tarn, 1901, s. 13, 14; Cary - Warmington, 1929, s. 151).

hazırlamıştır.³⁰(Bkz. Cary-Warmington, 1929, s. 151; McPhail, 2011, s. 124). Gerçekten de, Kafkasya kıyıları boyunca kuzeye doğru olan yolculuğunun Albania bölgesinden sonraki safhası tamamen belirsizliklerle doludur. Patrokles'in bu bölgeyi geçtikten sonra ne kadar kuzeye ilerlediği bilinmemektedir. Öte yandan yazılı kaynaklarda geçen bazı ifadeler, Patrokles'in denizin kuzeyinde var olan dar bir girişten haberdar olduğunu ve bu girişi Hazar'ın okyanus ile bağlandığı bölge olarak yorumlamış olabileceğine işaret etmektedirler. Strabon ve Plinius'un Hazar'ın girişinin son derece dar olduğuna dair söylemleri (Strab. XI.6.1; Plin. HN. VI.38). Pomponius Mela'nın bu girişi adeta "nehir gibi" tanımlaması (Mela. III.38).böyle bir varsayımı güçlendirmektedir. Adeta "nehir gibi" dar olan bu giriş ise, Hazar'ın okyanus ile bağlantı noktası olarak algılanan ancak kuvvetle muhtemel denize dökülen geniş bir nehir ağzını tarif ediyor gibi görünmektedir. Kuzeydeki giriş için yapılan tanımlamalara uygun en belirgin örnek ise Volga (İdil) Nehri olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹ Buna göre Patrokles belirli bir yol kat ettikten sonra Hazar'ın kuzey sahasındaki Volga'nın denize döküldüğü nokta hakkında bilgi edinmiş ve bu noktanın denizin okyanusa bağlanan dar girişi olduğunu düşünmüş olabilir. Bu bir bakıma, Miletoslu Hekataios'tan beri süregelen körfez modelinin kendisini de etkilediğini ve bir şekilde bilgi edindiği Volga veya başka bir nehir ağzını bu model kapsamında değerlendirmiş olabileceğini de akıllara getirmektedir.

Patrokles'in Hazar keşif seferinin diğer safhasını ise denizin güney ve güneydoğu kıyılarına gerçekleştirdiği yolculuğu oluşturmaktadır. *Periplus*'ta geçen kavimlerin konumlarına göre ilk yolculuğunun ardından başlangıç noktasına geri döndüğü anlaşılan Patrokles'in, yine aynı noktadan doğuya doğru yelken açtığı ve Hazar'ın güney kıyılarını takip ederek doğu kıyılarının da bir kısmını ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre seferinin ikinci safhasına yine Kadusilerin yayıldıkları sahaya oldukça yakın bir yerden başlayan Patrokles, muhtemelen sırasıyla Anariaki ve Mardi kavimlerinin bulunduğu kıyılardan doğuya doğru seyrine devam ederek Hyrkania kıyılarına kadar gelmiştir. Patrokles'in Hyrkania'dan sonra ne

³⁰Albania kuzeyindeki kavimlerden bahsetmemesi Patrokles'in Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarının önemli bir kısmını gezmediği yönündeki iddiaları güçlendirmektedir. Esasen kuzeydeki kavimlerin varlığından birçok antik coğrafyacı haberdardı (kuvvetle muhtemel Patrokles de bunlara dâhildi) ve Patrokles'in körfez modelini gözleme dayanarak onaylamasının ardından denizin kuzeyindeki kavimlerin konumları genellikle bu modelle örtüşen bir şekilde ele alındı. Bu durumun en net örneklerinden birine Strabon'da rastlanılmaktadır. Strabon, eserinde geçen bir parçada Hazar kıyıları boyunca yapılacak bir gemi yolculuğu sırasında karşılaşılabilecek deniz çevresine yayılmış muhtelif kavimleri tanıtırken başta İskitler ile Sarmatlar olmak üzere *periplus*'ta zikredilmeyen deniz kıyılarını iskân etmiş başka kavimlere de yer verir. Burada söz konusu kavimlerin Strabon tarafından Patrokles'in savunduğu körfez modeline uygun bir şekilde deniz çevresine yerleştirildiği görülür. Bkz. Strab. XI.6.2. Benzer bir anlatı başka bir parçada da tekrarlanır (Strab. XI.7.1. Tarn, XI.7.1'de betimlenen ve Dahae topraklarının kuzeyinde olduğu anlaşılan giriş sahasının Patrokles'in raporladığı kuzeydeki giriş sahasından farklı olduğunu belirtir (Tarn, 1948, s. 17).

³¹Hazar'ın kuzeyindeki dar girişin Volga ile özdeşliği ihtimali üzerine yapılan muhtelif yorumlar için (Tarn, 1948, s. 16, 17; Roller, 2010, s. 206).

kadar kuzeye ilerlediği ve Hazar'ın doğu kıyılarını ne derece gözlemediği, ilk yolculuğunun Albania sonrasındaki safhası gibi karanlıktır. Bu aşamadan sonraki seyrinin maksimum sınırlarını Türkmenbaşı Körfezi'nden daha öteye götürmek zordur. Doğrusu, Kara Boğaz Göl'üne ulaştığı ve bu hattın ötesine geçtiği bile şüphelidir (Tarn, 1901, s. 15, 16; Cary - Warmington, 1929, s. 151, 152). *Periplus*, Hyrkania'nın ardından denizin kıyı şeridi boyunca yaşayan başka bir halktan söz etmemektedir. Bununla birlikte Oksos ve Iaksartes nehirleri hakkında verilen anekdot Hazar'ın doğusu ile ilgili ilginç bir coğrafya sunmaktadır. Adı geçen nehirlerin ağızları arasındaki mesafenin verilmesi bir yana, bunların Hazar'a döküldüklerinin vurgulanması, Patrokles'in raporladığı Hazar Denizi'nin doğu kıyılarının coğrafyasını sorunlu hale getirmektedir. Zira Amu Derya (Oksos) ve Siri Derya (Iaksartes), Hazar yerine Aral'a dökülmektedirler. Bu nehirler günümüzde olduğu gibi büyük bir ihtimalle Hellenistik Dönem'de de yine benzer bir akışa sahip olmuşlardır (Tarn, 1901, s. 10-12; Kosmin, 2014, s. 72; Visscher, 2020, s. 30). Patrokles'in Oksos ve Iaksartes nehirlerini bizzat gözlemleyip gözlemediği seferinin birçok detayı gibi aydınlatılması son derece zor olan bir gizem taşımaktadır. Böylesi bir gözlemin kendisi tarafından yapıldığı düşünülse bile, ortaya çıkan senaryoda Aral Gölü'nün de kayda değer bir oranda keşfedilmiş olması gerekmektedir. Ancak onun çalışmalarına dayanan yazarlar tarafından yapılan aktarımlarda Aral'ın varlığına dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.³²

Her şeyden önce, Amu Derya ve Siri Derya'nın akış yönleri ve tanımlanmaları Patrokles'ten daha eski dönemlerde de antik coğrafyacılar için bir sorun oluşturmuştur. Söz konusu nehirler klasik adlarının (Oksos ve Iaksartes) yanı sıra, daha önce de belirtildiği üzere kimi zaman Tanais ve Arakses adlarıyla anılmışlar ve antik yazarlara göre genellikle Hazar'a dökülmüşlerdir (Tozer, 1897, s. 134; Bunbury, 1879, s. 433-435, 574; Tarn, 1948, s. 9; Walbank, 1967, s. 262-264; Huxley, s. 117-121; Roller, 2010, s. 203-205). Bu noktada İskender'in takipçilerinin gerçeğin farkında oldukları kabul edilse bile (Tarn, 1948, s. 5-16). anlaşılan Aral'ı Kaspia olarak adlandırmaları mevcut durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu bakımdan, Patrokles'in muhtemelen "Kaspia" olarak bildiği Hazar'ın doğu kıyılarına seyri sırasında Oksos ve Iaksartes ağızları ile karşılaşmayı beklemesi ve bu denizin doğu kıyılarına dökülen bazı nehirleri Oksos ve Iaksartes ile özdeşleştirmesi makul bir yaklaşım olarak durmaktadır. Tarn, Patrokles'in Oksos'u kuzeydoğu İran dağlarından doğan ve Hazar'ın

³²Yazılı kaynaklarda Hellenlerin Aral ile karşılaştıkları veya bu göl hakkında bilgi sahibi oldukları ile alakalı doğrudan bir referans yoktur. Hellenlerin bu gölden bihaber olması Asya coğrafyasında etkin oldukları bölgeler göz önüne alındığında bir hayli ilginçtir. Erken dönem yazarları arasında Aral'ın varlığına dair elle tutulur tek anekdot ise "Oxia Palus" adıyla Ammianus Marcellinus tarafından verilmiş görünmektedir (Amm. Marc. XXIII.6.59). Fakat Oxia-Aral özdeşliği de tartışmaya açıktır.

güneydoğu köşesine dökülen Etrek Nehri ile karıştırmış olabileceğini belirtmiştir (Tarn, 1938). Nitekim Etrek Nehri ile birlikte şimdilerde kurumuş vaziyette bulunan Amu Derya'nın Sarıkamış Gölü üzerinden Hazar'a ulaşan eski bir kolu olan Özboy (Uzboy) Nehri de, Oksos'un Hazar'a döküldüğü yönündeki iddialar için uygun görünmektedir (Özboy için bkz. Létolle, Micklin, Aladin ve Plotnikov, 2007, s. 125-136). Patrokles'in Etrek ve Özboy ile karşılaşmış olması Hazar'ın doğu kıyılarındaki seyri temel alındığında ihtimal dâhilindedir. Bu onun şahsi gözlemleriyle bir doğu Hazar topoğrafyası meydana getirdiğini ortaya koyabilir. Ancak Iaksartes'in de Hazar'a döküldüğü iddiası, eldeki bilgilerinin şahsi gözlemlerinden çok yerel kaynaklardan sağlanan verilere dayandığını düşündürmektedir. Strabon'un Oksos ve Iaksartes ile ilgili verdiği başka bir anekdot, bu varsayımı güçlü bir şekilde desteklemektedir. Strabon'a göre Patrokles, Oksos ve Iaksartes ağızları arasındaki mesafenin 80 *parasang* olduğunu söylemiştir (Strab. XI.11.5). Bir Seleukos generalinin *stadion* ölçüsü yerine Pers kökenli *parasang* ölçü birimini kullanması ilginç bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta Patrokles'e ait *periplus*'u paylaşan Eratosthenes'in yerel uzunlukları batılılar tarafından daha iyi değerlendirilebilmesi için sonradan *stadion* birimine çevirdiği anlaşılmaktadır (Tarn, 1901, s. 15). Strabon tarafından paylaşılan anekdotta iki nehrin ağızları arasındaki mesafe için verilen *parasang* ölçüsü, Patrokles'in söz konusu nehirler hakkındaki bilgilerinin esasen Hazar'ın doğusunda varlık gösteren yerlilere dayandığını göstermektedir. Yine de bu çıkarım tek başına Aral sorununu tam anlamıyla açıklamaya yetmemektedir. Patrokles'in yerlilerden aldığı raporlar doğrultusunda Aral'dan haberdar olmaması şaşırtıcı durmaktadır. Nitekim ona bilgi sağlayan kişilerin Oksos ve Iaksartes'in döküldüğü kuzeyde yer alan bu su kütesini tanıyor olmaları gerekmektedir. Mevcut problem, Aral'ın tamamen görmezden gelinmesinden ziyade Hazar'ın bir parçası olarak düşünülmesinden kaynaklanmış görünmektedir. Buna göre bir ihtimal Aral'ın varlığı hakkında bilgi edinen Patrokles'in kendisine sunulan eksik veya yanlış raporlar nedeniyle adı geçen gölü Hazar ile bütünleştirmiş olabileceği ortaya çıkmaktadır. Eğer bu yaklaşım doğru ise antik kaynaklarda resmedilen Hazar'ın kuzeydoğu kıyılarının muğlak noktaları bir nebze olsun aydınlanmakta ve Aral Gölü'nün niçin uzun yıllar haritalarda yer almadığı da açıklığa kavuşmaktadır (Aral Gölü'nün Patrokles ve başka antik yazarlar tarafından Hazar Denizi'nin kuzeydoğuya uzanan bir parçası olarak algılanmış olduğu ihtimali üzerine bir değerlendirme için bkz. Tarn, 1901, s. 21, 22; Tarn, 1948, s. 12, 13).

Patrokles'in Hazar Denizi ve çevresindeki nehirler için ortaya koyduğu mevcut coğrafi bilgileri altüst eden iddialarından başka, bir diğer göze çarpan iddiasını ise Seleukos

Krallığı'nın kuzey sahası boyunca kullanılan bir ticaret yolunun varlığı oluşturmaktadır. Oksos ve Hazar kanalıyla, Hindistan ile Ön Asya arasında aktif olduğu belirtilen bu ticaret yolu, Strabon ve Plinius'un eserlerinde genel bir çerçevede tanıtılmıştır (Strab. XI.7.3; Plin. HN. VI.52). Böyle bir ticaret yolunun varlığı akademik camiada çokça tartışılmıştır. Kimileri Oksos ve Hazar ekseninde gelişen bu kuzey ticaret yolunun varlığına şüpheli yaklaşırken, kimileri ise (özellikle Özboy vasıtasıyla) böyle bir ticaret yolunun gerçekten kullanılmış olabileceğini belirtmiştir (Konu için bkz. Bunbury, 1879, s. 574; Tozer, 1897, s. 134; Tarn, 1901, s. 10-29; Tarn, 1938, s. 112, 113, 488-493; Walbank, 1967, s. 262; Tezcan, 2012, s. 129-135; Kosmin, 2014, s. 72, 73). Patrokles ile ilişkili olan bu Oksos-Hazar ticaret yolunun antik dönemde var olup olmadığı meselesini burada yeniden ele almak gereksizdir. Ancak buradaki ticaret vurgusu, Hazar'a yapılan seferin altında yatan temel motivasyonun belirlenmesi için ayrıca önem taşımakta ve Patrokles'in esasen niçin Hazar'a gönderildiği hususunda birtakım ipuçları sunmaktadır. Örneğin ilk yolculuğunun Hazar'ın batı kıyılarına düzenlenmesi Plinius'un Seleukos Nikator ile ilgili aktardığı kısa bir anekdot ile açıklanabilmektedir.

Plinius'a göre Seleukos Nikator, iktidarının son zamanlarında Hazar ile Karadeniz'i buluşturacak bir kanal projesini hayata geçirmek istemiştir (Plin. HN. VI.31). Dönemin şartları göz önüne alındığında bu projenin pratikte uygulanamaz olduğu kısa bir süre zarfında yetkililerce anlaşılmış olmalıdır. Bununla birlikte, Seleukos Nikator'a atfedilen bir Karadeniz-Hazar kanalı projesi, Patrokles tarafından yürütülen Hazar seferinin salt bir coğrafi keşif harekâtından ziyade jeopolitik kaygılarla yapılmış olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu aynı zamanda Hazar'ın geri kalan kıyılarının coğrafyası için Patrokles tarafından öne sürülen iddialara da farklı bir yönden ışık tutmaktadır. Öyle görünüyor ki Patrokles, Hindistan'dan Hazar'a gemi ile yapılacak bir yolculuğun mümkün olduğunu söyleyerek ve Oksos'u Hazar ile buluşturarak deniz bağlantılı iki ayrı ticaret yolunun varlığını ortaya koymak istemiştir. O dönemde Seleukoslar ile Mısır'da iktidar sahibi olan Ptolemaioslar, doğu-batı uzantılı Hindistan ticaretinin kontrolü için birbirleriyle rekabet halindeydiler. Kızıldeniz ile Nil'e sahip olan ve Arabistan sahası boyunca gelişen deniz trafiğini büyük ölçüde tekelleştiren Mısır ile mücadele etmek Seleukoslar için oldukça zor olmuş ve buna bağlı olarak Seleukos kralı, kuzey ve kuzeydoğu eyaletlerine ekstra önem vermek durumunda kalmıştır (Tarn, 1901, s. 19). Patrokles'in Hazar seferi, büyük oranda Mısırlı Ptolemaiosların kontrolündeki ticaret yollarına alternatif olabilecek yeni yolların keşfedilmesi amacıyla yapılmıştır. Seferinin ardından çıkardığı tartışmalı sonuçlar ise kimi araştırmacıların da dikkat çektiği gibi belki de Hazar

Denizi topoğrafyasının bilinçli bir şekilde değiştirilmesinden ibaret olmuş ve büyük oranda Seleukosların emperyalist çıkarlarına hizmet etmiştir.³³

³³ Bazı araştırmacılar Patrokles tarafından Hazar Denizi ve çevresi için Seleukoslara fayda sağlayacak bir biçimde uygulanmış muhtemel bir topoğrafya düzenlemesi üzerinde durmuşlardır. Patrokles'in deniz ve çevresi hakkındaki ilginç raporlarını siyasi ve ekonomik çıkarlar temelinde yorumlayan bu tarz öneriler kabul edilebilir görünmektedir. Zira Seleukos Nikator'un sadık dostu olarak bilinen bir generalin, krallığın kuzey sahasının haritalandırılmasında yapacağı herhangi bir manipülasyon kenara atılmayacak derece güçlü nedenlere dayanmaktadır. Patrokles'in Hazar Denizi'ni kuzeyde okyanus ile buluşturması, Seleukosların kuzey sınırlarını dünyanın uç noktalarına kadar taşıyacak ve onların dünya hâkimiyeti iddialarını destekleyecekti. Ayrıca Asya'daki büyük nehirlerin de bu denize dökülmesi Mısır eksenli devam eden ticarete farklı yollar sağlayacak ve Seleukos ticaretinin gelişmesi için teşvik edici olacaktı. Patrokles'in Hazar ve çevresindeki coğrafya için öne sürdüğü iddiaların Seleukosların emperyalist çıkarlarını yansıttığını öne süren görüşler için (Kosmin, 2014, s. 67-76; Visscher, 2020, s. 29-41).

Sonuç

Hazar Denizi'nin coğrafyası, M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren Hellen ve Roma dünyası için üzerinde herhangi bir fikir birliğinin oluşturulamadığı tartışmalı bir sorunu ifade etmiştir. Erken tarihlerde denizle tanışma fırsatı bulamayan Hellenler, çevre bölgelerden aldıkları bilgilere dayanarak kendi dünya algıları çerçevesinde bu denizi açıklamaya çalışmışlar ve Hazar'ı uzun yıllar sürecektir önemli bir tartışmanın ana teması haline getirmişlerdir. Bu tartışmanın genel seyri ise denizin yaşanabilir dünyayı çevreleyen okyanusun bir körfezi mi yoksa tamamen bağımsız bir su kütlesi mi olduğu yönündeki iki farklı görüş etrafında şekillenmiştir. Hellen dünyasındaki Hazar tartışması, denizin bir körfez olduğu belirten Miletoslu Hekataios'la birlikte başlamış, Hekataios'un ardından Herodotos ve Aristoteles, Hazar'ın tamamen bağımsız olduğunu belirterek denizin gerçek doğasıyla örtüşen bilgiler vermişlerdir. M.Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Büyük İskender'in doğu seferleri, denizle alakalı mevcut bilinmezliğin çözülmesi için kapıları önemli ölçüde aralamış ve denize özel bir ilgi duyduğu anlaşılan İskender Hazar'a bir keşif seferi düzenlemeye karar vermiştir. Ancak onun beklenmedik ölümü bu planın devreye sokulmasını engellemiş ve Hazar'ın keşfi yaklaşık kırk yıl kadar gecikmiştir. Başta Polykleitos olmak üzere İskender'in seferine eşlik eden bazı tarihçiler ise Herodotos ve Aristoteles'te görülen denizin izole olduğu yönündeki görüşü takip etmişlerdir.

İskender'in ölümünden sonra parçalanmış imparatorluğunun doğu bölgelerinde hâkimiyet kuran Seleukos Nikator, İskender'in sağlığında ilk adımları atılan ancak gerçekleştirilemeyen Hazar Denizi'nin keşif planını yeniden devreye sokmuştur. Esasen Hindistan ile bağlantı kuracak yeni ticaret yollarının tespit edilmesi amacıyla planlandığı anlaşılan bu sefer için Seleukos kraliyet ailesinin en güvenilir generallerinden Patrokles seçilmiştir. Seleukos Krallığı'ndaki kariyeri boyunca daha önceleri de önemli görevler üstlenen Patrokles, Seleukos Nikator'un isteği üzerine denize yelken açmış ve seferinden sonra deniz ve çevresinin coğrafyasını açıkladığı bir çalışma hazırlamıştır. Seferi sırasında ağırlıklı olarak denizin güney, batı ve biraz da doğu kıyılarını gezdiği anlaşılan Patrokles, gözlemediği kıyıların uzunluklarını vermiş ve bu kıyılarda yaşayan kavimler ile denize dökülen nehirlerin tanımlamasını yaparak Hellen ve Roma dünyasında güçlü etkiler bırakacak iddialarda bulunmuştur. Hazar'ın neredeyse Karadeniz kadar büyük olduğunu ifade eden Patrokles, Oksos ile Iaksartes nehirlerinin Hazar'a döküldüğünü söylemiş ve Oksos-Hazar ekseninde bir doğu-batı ticaretinin varlığını ileri sürmüştür. Ayrıca Hazar'ın kuzeyde okyanusun suları ile karışan bir körfez olduğunu da belirterek bir bakıma uzun yıllardır devam eden tartışmaları

noktalamıştır. İster şahsi gözlemleri ile birlikte deniz çevresinde yaşayan yerlilerden aldığı bilgileri yanlış yorumlamış olsun, ister tamamen Seleukosların politik ve ekonomik çıkarlarını gözeterek bir Hazar coğrafyası düzenlemiş olsun, iddiaları, kendisinden sonraki coğrafyacıların neredeyse hepsi tarafından hürmet görmüştür. Denize yelken açtığı bilinen tek kişi olması, Hazar ve çevresindeki bölgelerin coğrafyası için kendisini bir otorite haline getirmiş ve buna bağlı olarak Patrokles, uzun yıllar doğru olarak kabul edilecek birçok yanlışın (Hazar Denizi'nin bir körfez olarak düşünülmesi gibi) yerleşmesinde doğrudan pay sahibi olmuştur.

Kaynaklar

A) Antik Kaynaklar

Amm. Marc. (= Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*)

Marcellinus, A. (2019). *Roma Tarihi* (Çev. S. Özgüler). Historia Yayınları.

Arist. *Mete.* (= Aristoteles, *Meteorologika*)

Aristotle. (1952). *Meteorologica* (Trans. H.D.P. Lee). Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Arr. *Anab.* (= Arrianos, *Anabasis*)

Arrian. (1976). *Anabasis of Alexander*, Volume I: Books 1-4, (Trans. P. A. Brunt). Loeb Classical Library, Harvard University Press,

Arrian. (1983). *Anabasis of Alexander*, Volume II: Books 5-7, *Indica*, (Trans. P. A. Brunt). Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Curt. (= Quintus Curtius Rufus, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*)

Quintus Curtius Rufus. (1984). *The History of Alexander* (Trans. J. Yardley). Penguin Books.

Diod. (= Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique*)

Diodorus of Sicily. (1963). *Library of History*, Volume VIII: Books 16.66-17, (Trans. C. B. Welles). Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge
Diodorus of Sicily, (1947). *Library of History*, Volume IX: Books 18-19.65, (Trans. R. M. Geer). Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Diodorus of Sicily. (1954). *Library of History*, Volume X: Books 19.66-20, (Trans. R. M. Geer). Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Hdt. (= Herodotos, *Historiai*)

Herodotus. (1920). *The Persian Wars*, Volume I: Books 1-2, (Trans. A. D. Godley). Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Herodotus. (1921). *The Persian Wars*, Volume II: Books 3-4, (Trans. A. D. Godley). Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Herodotos. (2019). *Tarih* (Çev. M. Ökmen). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mela. (= Pomponius Mela, *De Chorographia*)

Pomponius Mela's Description of the World. (1998). (Trans. F. E. Romer). University of Michigan Press, Ann Arbor

Plin. *HN*. (= Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*)

Pliny the Elder. (1947). *Natural History*. Volume II: Books 3-7, (Trans. H. Rackham), Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Plut. *Alex*. (= Plutarkhos, *Alexandros*)

Plutarch. (1919). *Lives*, Volume VII: *Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*, (Trans. B. Perrin). Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Plut. *Demetr*. (= Plutarkhos, *Demetrius*)

Plutarch. (1920). *Lives*, Volume IX: *Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, (Trans. B. Perrin). Loeb Classical Library, MA: Harvard University Press.

Strab. (= Strabon, *Geographika*)

Strabo. (1917). *Geography*, Volume I: Books 1-2, (Trans. H. L. Jones). Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Strabo. (1928). *Geography*, Volume V: Books 10-12, (Trans. H. L. Jones). Loeb Classical Library, Harvard University Press.

B) Modern Kaynaklar

Aladin, N. ve Plotnikov, I., (2004). *The Caspian Sea*. Lake Basin Management Initiative Thematic Paper.

Barthold, V. V. (1984). *An Historical Geography of Iran* (Trans. Svat Soucek). Princeton University Press.

Billows, R. A. (1997). *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*. University of California Press.

Bivar, A. D. H. (2002). Gorgān v. Pre-Islamic history. *Encyclopædia Iranica*. Vol. XI, Fasc. 2, s. 151-153, Available online at: <https://iranicaonline.org/articles/gorgan-v>.

Bosworth, A. B. (1999). Bematists. *The Oxford Classical Dictionary*, 3d Edition (Ed. S. Hornblower and A. Spawforth), Oxford University Press.

Bosworth, A. B. (2002). *The Legacy of Alexander: Politics, Warfare, and Propaganda under the Successors*. Oxford University Press.

Bunbury, E. H. (1879). *A History of Ancient Geography among the Greeks and Romans from the Earliest Ages till the Fall of the Roman Empire*. I, John Murray, Albemarle Street.

Cary, M. ve Warmington, E. H. (1929). *The Ancient Explorers*. Methuen.

Chaumont, M. L. (1985). Albania. *Encyclopædia Iranica*, I, Fasc. 8, 806-810, Available online at: <http://www.iranicaonline.org/articles/albania-iranian-aran-arm>

De Planhol, X. (1990). Caspian Sea I. Geography. *Encyclopædia Iranica*, 5, Fasc. 1, 48-50, Available online at: <http://www.iranicaonline.org/articles/caspian-sea-i>

Diakonoff, I. M. (1985). Media. *The Cambridge History of Iran, 2: The Median and Achaemenian Periods*, (Ed. I. Gershevitch), 36-148, Cambridge University Press,

Engels, D. (1985). The Length of Eratosthenes' Stade. *The American Journal of Philology*, 106 (3), 298-311.

Gregoratti, L. (2014). The Mardians: a Note. *Anabasis. Studia Classica et Orientalia*, 5, 76-85.

Gulbekian, E. (1987). The Origin and Value of the Stadion Unit used by Eratosthenes in the Third Century B.C. *Archive for History of Exact Sciences*, 37 (4), 359-363.

Hamilton, J. R. (1971). Alexander and the Aral. *The Classical Quarterly*, New Series, 21 (1), 106-111.

Hornblower, J. (1981). *Hieronymus of Cardia*. Oxford University Press.

Huxley, G. (1985). Sogdian Tanais in Aristobulus. *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*, 22, (1/4), 117-121.

Irby, G. L. (2012). Mapping the World: Greek Initiatives from Homer to Eratosthenes. *Ancient Perspectives: Maps and Their Place in Mesopotamia, Egypt, Greece, and Rome*, (Ed. R. J. A. Talbert), 81-107. The University of Chicago Press,

Kegerreis, C. (2017). Setting a Royal Pace: Achaemenid Kingship and the Origin of Alexander the Great's Bematistai. *Ancient History Bulletin*, 31 (1-2), 39-64.

- Klyashtorny, S. G. ve Sultanov, T. İ. (2019). *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı* (Çev. Ahsen Batur). Selenge Yayınları.
- Kosmin, P. J. (2014). *The Land of the Elephant Kings: Space, Territory, and Ideology in the Seleucid Empire*. Harvard University Press.
- Létolle, R., Micklin, P., Aladin, N. ve Plotnikov, I. (2007). Uzboy and the Aral regressions: a hydrological approach. *Quaternary International*, 173-174.
- Leyra, I. P. ve Bartoš, H. (2020). Geography (Chapter 3, 393a9-394a6). *Pseudo-Aristotle: De Mundo (On the Cosmos): A Commentary*, (Ed. P. Gregorić-G. Karamanolis) Cambridge University Press.
- Mcphail, C. (2011). *Reconstructing Eratosthenes' Map of the World: A Study in Source Analysis* [Master of Arts Thesis]. University of Otago.
- Pearson, L. (1951). Notes on Two Passages of Strabo. *The Classical Quarterly*, New Series, 1 (1/2), 80-85.
- Raczka W. (2000). A Sea or a Lake? The Caspian's Long Odyssey, *Central Asian Survey*, 19 (2), 189-221.
- Reade, J. E. (1995). Iran in the Neo-Assyrian period. *Neo-Assyrian Geography* (Quaderni di Geografia Storica, 5), (Ed. M. Liverani), Roma.
- Roller, D. W. (2010). *Eratosthenes' Geography: Fragments Collected and Translated, with Commentary and Additional Material*. Princeton University Press.
- Roller, D. W. (2006). *Through the Pillars of Herakles: Greco-Roman Exploration of the Atlantic*. Routledge.
- Schmitt, R. (1990). Caspians. *Encyclopædia Iranica*, 5, Fasc. 1, 62, Available online at: <https://iranicaonline.org/articles/caspians-gk>
- Syme, R. (1988). The Cadusii in History and in Fiction. *The Journal of Hellenic Studies*, 108, 37-150.
- Tarn, W. W. (1923). Alexander and the Ganges. *The Journal of Hellenic Studies*, 43 (2), 93-101.
- Tarn, W. W. (1948). *Alexander the Great*. Volume 2, *Sources and Studies*, Cambridge University Press.

Tarn, W.W. (1901). Patrocles and the Oxo-Caspian Trade Route. *The Journal of Hellenic Studies*, 21, 10-29.

Tarn, W.W. (1938). *The Greeks in Bactria and India*. University Press.

Tezcan, M. (2012). Eastern Trade during the Hellenic and Roman Periods and the Struggle for East-West Trade in the Caucasus. *The Caucasus & Globalization*, 6 (4), 125-139.

Tozer, H. F. (1897). *A History of Ancient Geography*. Cambridge University Press.

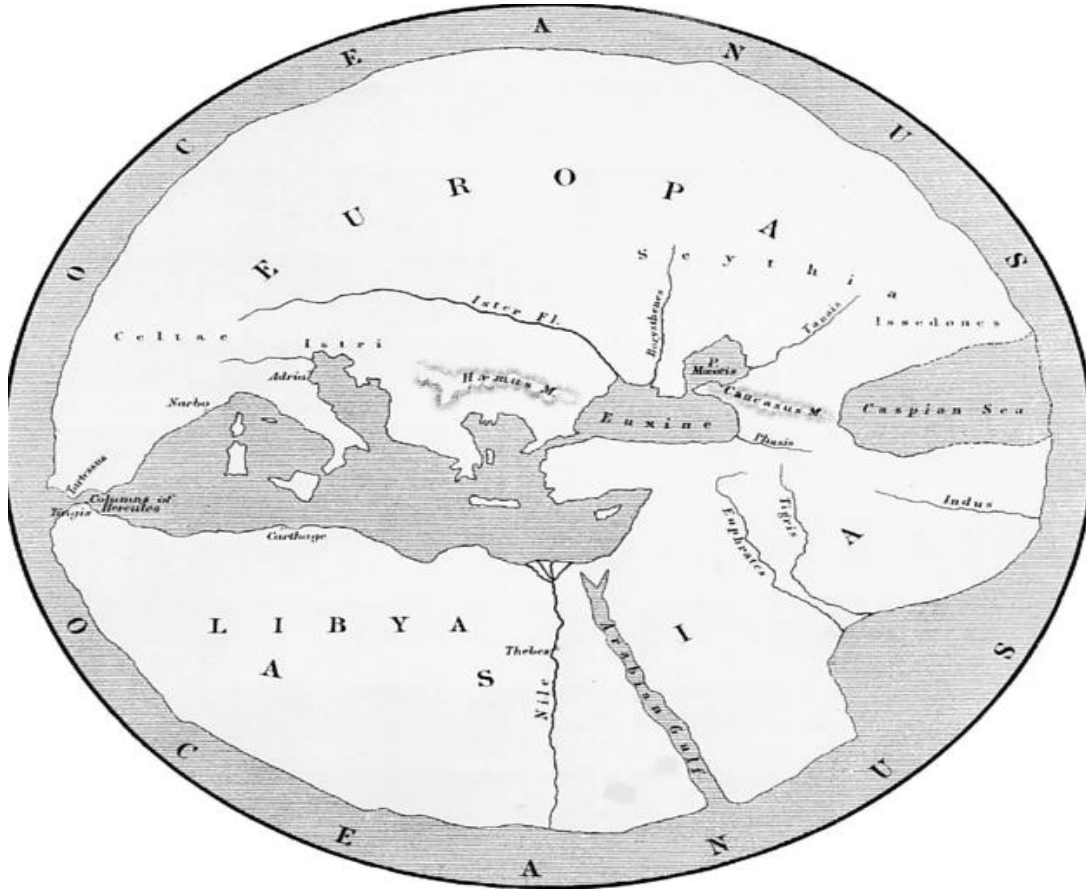
Tsetskhladze, G. R. (1998). Greek Colonisation of the Black Sea Area: Stages, Models, and Native Population. *The Greek Colonisation of the Black Sea Area: Historical Interpretation of Archaeology*, (Ed. G.R. Tsetskhladze), 9-68. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

Visscher, M. S. (2020). *Beyond Alexandria: Literature and Empire in the Seleucid World*. Oxford University Press.

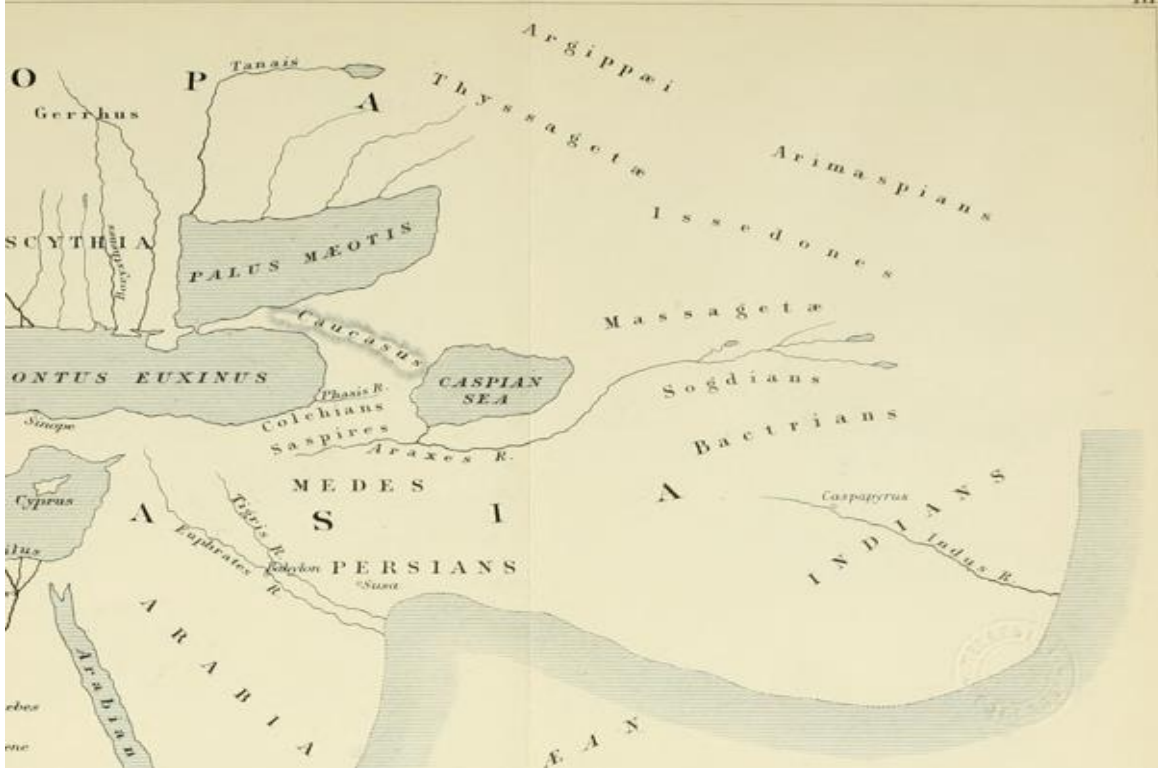
Walbank, F. W. (1967). *A Historical Commentary on Polybius: Commentary on Books VII-XVIII*, II, The Clarendon Press.

Yamada, K. (2005). From the Upper Sea to the Lower Sea: The Development of the Names of Seas in the Assyrian Royal Inscriptions. *Orient*, XL, 31-55.

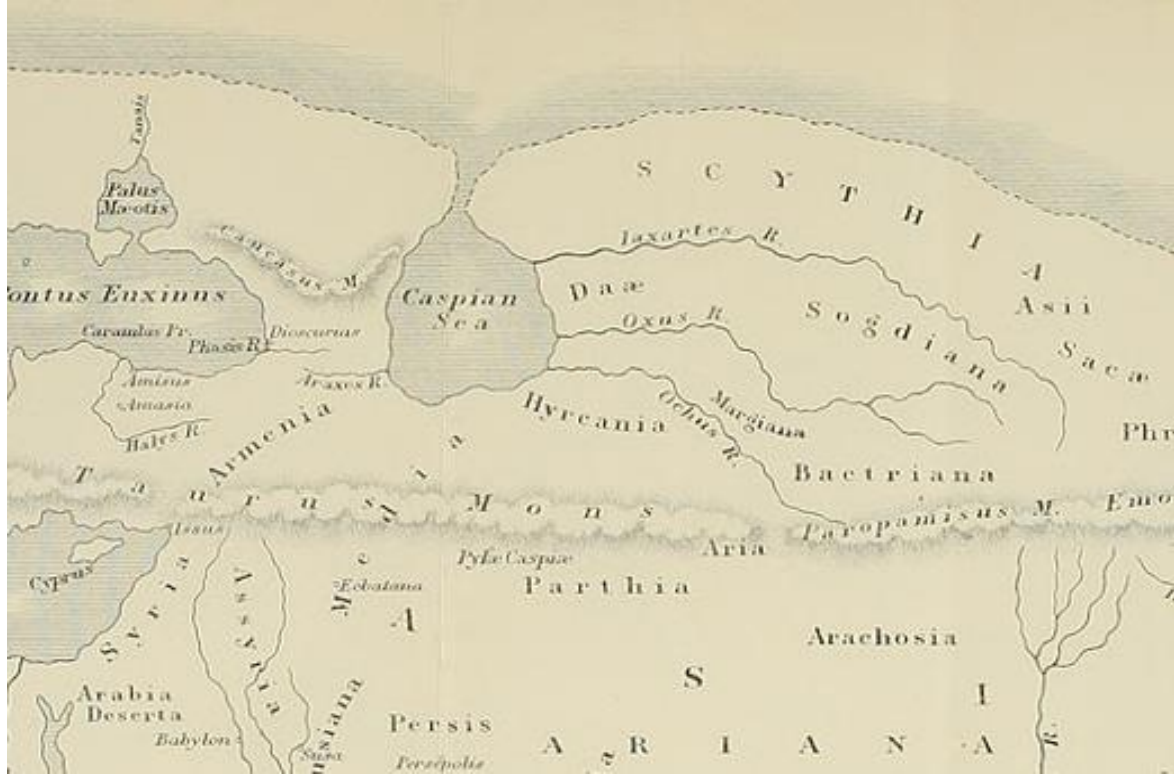
Ekler:

Harita 1: Miletoslu Hekataios'a göre bilinen dünya. Hazar Denizi Okeanos'un bir körfezi olarak tasvir edilmiş. (<https://www.britannica.com/biography/Hecataeus-of-Miletus>)

Harita 2: Herodotos'un anlatılarına göre Hazar ve çevresinin tarihi coğrafyası. Herodotos, Hazar'ı gerçek doğasına uygun bir biçimde kapalı bir deniz olarak ifade etmiştir (Bunbury, 1879, s. 172).

Harita 3: Strabon'a göre Hazar Denizi ve çevresi. Haritada Hazar Denizi Patrokles'in raporuna uygun şekilde kuzeyde okyanusa uzanan bir körfez olarak belirtilmiş
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:World_map_Strabo.jpg